

Radmila Radić: *Narodna verovanja, religija i spiritizam u srpskom društvu 19. i u prvoj polovinu 20. veka.* 2009. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 295 str.

Knjiga "Narodna verovanja, religija i spiritizam u srpskom društvu 19. i u prvoj polovinu 20. veka" dr Radmile Radić prati razvoj i širenje spiritizma u Srbiji. Kako sama autorka kaže "cilj ovog istraživanja predstavlja pokušaj doprinosa društvenoj istoriji Srbije budući da govori o nekim aspektima svakodnevnog života jednog dela stanovništva koji su do sada bili gotovo potpuno nepoznati". Radićevu pre svega zanima kako se i zbog čega spiritizam primio u srpskom društvu i koliko je na to imala uticaja situacija u samoj pravoslavnoj crkvi. Arhivski izvori od kojih autorka polazi u istraživanju su crkvena i državna štampa kao i popularna spiritistička literatura i štampa toga vremena. Autorkino interesovanje za pojavu spiritizma na našim prostorima potaknuto je slučajnim pronalazanjem dokumenta pod nazivom "Duhovni rad na izmirenju dveju srpskih dinastija" u Arhivu Jugoslavije, u fondu Dvora, u kome se pominju spiritističke seanse koje su držane u Srbiji i Beogradu prvih decenija 20. veka. Knjigu čine dva poglavlja: "Narodna verovanja, religija i razvoj duhovnog života" u kome se prikazuju običaji i verovanja srpskog naroda, i opšte prilike u crkvi koje su činile plodno tlo za razvoj spiritizma, čiji se dolazak i širenje detaljno predstavljaju u drugom poglavlju.

Srbiju, čije je stanovništvo većinom živelo na selu, 19. i početkom 20. veka karakteriše nizak standard života i nivoa obrazovanja. Živelo se u lošim uslovima, stopa rađanja je bila među najvišima u Evropi, ishrana je bila nekvalitetna i jednolična, higijena loša, alkoholizam rasprostranjen, a lekara i medicinskog oso-

blja nije bilo dovoljno što je dovelo do lošeg stanja zdravlja naroda i stalnog rasta stope smrtnosti od raznih bolesti. Narod, prilično bespomoćan u suočavanju s bolestima i smrću, oslanjao se na sujeverje i praznoverice, naviknut na nadriplekare i lečenje pomoću bakanja i vračanja.

Autorka se u tumačenju narodne religije Srba oslanja na istraživanja domaćih etnologa i antropologa koji su se bavili ovom temom. Srpska narodna religija je paganskog karaktera odnosno, smatra se da proces hristijanizacije kod Srba nije bio završen i u praksi su paralelno funkcionisala i opstajala i narodna verovanja i hrišćanstvo. Narod je verovao u sudbinsku predodređenost, u duhove, vile, đavole, vampire, zduhaće, ale i druga tajanstvena bića za koja se verovalo da se noću pojavljuju oko vodenica, mostova, virova, gustih šuma, groblja, crkava... Predstave o smrti i životu posle smrti imale su veoma važnu ulogu. U narodnoj religiji Srba preovlađuje animistička koncepcija smrti koja se zasniva na uverenju da u trenutku čovekove smrti duša napušta telo.

U sledećem podpoglavlju prikazuju se verske prilike i razvoj duhovnog života u Srbiji. Radićeva piše da se o hrišćanskoj veri i dogmama malo znalo i da je ritualno verovanje kod pravoslavnog sveta bilo na niskom stupnju jer se uglavnom svodilo na poštovanje postova i verskih praznika. Zbog oslabljenog uticaja crkve pravoslavlje se mešalo s ostacima paganstva i praznovericama koji su bili veoma rašireni krajem 18. i tokom 19. veka. Sama pravoslavna crkva bila je zahvaćena nemoralom i korupcijom, sveštenstvo je bilo nedisciplinovano, razuzdano i gramzivo. Preovlađivali su sveštenici-nebogoslovi skromnog obrazovanja, a samostalnih bogoslovskih radova je bilo veoma malo. Autorka naglašava

da je u Srbiji bila konstantna tendencija da se crkva i njeni poslovi podrede državi. Mnogi sveštenici i monasi su bili više u službi nacionalnoj ideji nego veri, bili su agilniji u vođenju političkih poslova nego obavljanju verskih dužnosti. Bitan sadržaj verskog života sačinjavalo je održavanje patrijarhalnih običaja koji su vršeni u krugu porodice bez stroge hrišćanske dogmatike i crkvene discipline nametnute odozgo. Shvatanja običnih vernika odnosila su se na slobodno tumačenje vere uz ostatke paganstva. Radićeva zaključuje da se za većinu stanovništva tokom 19. i prve polovine 20. veka moglo reći da niti su bili privrženi religiji niti antireligiozni, već indiferentni. Verovanja su im u velikoj meri bila eklektična i nekonzistentna, držali su se i narodnih verovanja i hrišćanske vere.

Drugi deo knjige posvećen je dolasku i širenju spiritizma u Srbiji. Spiritizam dospeva na naše prostore tokom druge polovine 19. veka posredstvom literature, štampe i medijuma koji iz Beča dolaze u Beograd. Prizivanje duhova u Srbiji se upražnjavalo u građanskim krugovima, jer su pobornici spiritizma većinom bili intelektualci koji su čitali i prevodili stranu literaturu i potom to objavljivali u domaćim listovima. Časopisi posvećeni ovoj pojavi imali su mali tiraž i ograničeno trajanje. Na prelazu iz 19. u 20. vek kada je spiritizam u Srbiji bio u punom jeku izlazilo je nekoliko časopisa poput listova "Dositije", "Tajanstveni svet", "Dva sveta", "Glas istine" i "Duhovni svet" čiji su najznačajniji autori i članci prikazani u ovoj knjizi. U člancima u časopisima i publikacijama se posebno naglašavalo da otmene svet veruje u spiritizam, što je trebalo da predstavlja ključni dokaz njemu u prilog. Zastupnici spiritizma su na njega gledali kao na "eksperimentalnim putem utvrđeno saznanje da postoji duša i posle telesne smrti" i sma-

trali su da on može da "odvрати srpski narod od bezverja jer on nije zaglupljivanje mozga već nauka". U hrišćanskim listovima pisano je kako je spiritizam moda dospela iz Amerike, koja istinitu veru zamenjuje s novim i opasnim sujeverjem, da predstavlja obmanu od strane šarlatana... Pisalo se i da spiritisti stupaju u vezu sa pristalicama socijalizma u Americi i da on predstavlja ozbiljan problem kako za crkvu tako i za državu. Ipak, Radićeva napominje kako je "Glasnik pravoslavne crkve" prilično mlako reagovao na postojanje spiritizma u zemlji.

Naredna podpoglavlja su posvećena istaknutim srpskim spiritistima Čedomilju Mijatoviću i Dragutinu Iliću. Čedomilj Mijatović bio je jedan od najpoznatijih spiritista, ezoteričara i istraživača paranormalnih pojava u Srbiji, i upravo se on označava kao "učitelj i otac srpskog spiritizma". Bio je istoričar, književnik i diplomata, član SANU, intenzivno uključen u politički život. Autorka piše da je Mijatović imao ključan uticaj na širenje spiritizma u Srbiji, kojeg je shvatao kao mogućnost opštenja s onostranim svetom bez napuštanja tradicionalnih pravoslavno-hrišćanskih uverenja. Dragutin Ilić je bio urednik i saradnik raznih časopisa krajem 19. i početkom 20. veka. Ilić je bio prvi srpski pisac koji je opisao svoja spiritistička iskustva i pokušao naučno da ih objasni. U svojim pripovetkama i romanima pisao je o paranormalnim senzacijama, snovima, spiritističkim doživljajima i seansama. Smatrao je da je spiritizam filozofsko-eksperimentalna disciplina, i nastojao je da pronađe kompromis između hrišćanstva i hrišćanske crkve s jedne strane i svih ostalih religija u svetu, kao i sa okultizmom, odnosno parapsihologijom s druge strane. Čedomilja Mijatovića, Lazara Komarčića i Dragutina Ilića pored spiritizma povezivalo je i to da su se sva tro-

jica bavila politikom, književnošću i novinarstvom.

Autorka potom razmatra vezu između spiritizma i bogomoljačkog pokreta koji spontano nastaje među seljaštvom kao reakcija na oslabljenu crkvenost u narodu. U početku pokret nije imao nikakvu organizaciju, opšte ime niti jasnu orijentaciju. Bogomoljci su često dovođeni u vezu s misticizmom i spiritizmom, i smatrali su Čedomilja Mijatovića svojim pokretačem. Poput spiritista, u smrti su videli tranziciju na neko bolje mesto. Episkop Nikolaj je na bogomoljce gledao kao na spontani pokret srpskih seljaka, proste pobožne ljude, i za glavne pokretače smatrao je Milana Bozoljca i Dragoljuba Milivojevića. Crkva je nastojala da ovaj pokret ne izađe iz njenih okvira pa je bogomoljački pokret ozvaničen blagoslovom crkve 1920. godine kada dolazi i do pokretanja lista "Bogomolja" i tada ime bogomoljac postaje opšti naziv. Osnivanje Narodne hrišćanske zajednice imalo je za cilj moralni preporod naroda, a NHZ je stajala iza raznih izdanja vezanih za spiritizam, proročanstva, otkrovenja.

U periodu između dva svetska rata kritičari spiritizma su bili glasniji od njegovih podržavalaca – crkvena štampa je bivala sve odlučnija u osudi spiritizma, pozivala je spiritiste da se pokaju, kritika je bila upućena i od strane nekadašnjih pristalica iz redova bogomoljačkog pokreta koji dobija institucionalne-crkvene okvire i poziva zabludele spiritiste da se pomoću Boga vrate na pravi put. Broj spiritističkih časopisa naglo opada te se spiritizam tokom 30-ih godina 20. veka povlači gotovo u potpunosti iz javne u privatnu sferu delovanja. Prema autorki spiritizam je u Srbiji bio "prerađen ili pronaroden" i sticao je pristalice upravo zbog toga što je vremenom dobijao neke karakteristike koje su ga više približile lokalnim verovanjima i običajima.

Studija Radmile Radić o spiritizmu pruža pionirski uvid u ovu gotovo neistraženu pojavu u srpskom društvu, i brojnim primerima govori o stanju unutar crkve, odnosu crkve i države, i o simbiozi narodnih verovanja i pravoslavlja. Studentima etnologije i antropologije ovo delo može biti naročito korisno jer u najboljoj tradiciji prepliće istoriju svakodnevnog života s etnološkim i antropološkim uvidima o narodnoj religiji Srba.

Ana Banić-Grubišić

Mitja Velikonja. *Titostalgija*. 2010. Beograd: Biblioteka XX vek.

Knjiga provokativnog naslova "Titostalgija" Mitje Velikonje, slovenačkog kulturologa i redovnog profesora na Fakultetu društvenih nauka Univerziteta u Ljubljani, rezultat je dugogodišnje studije i interesovanja za novovremene prakse i manifestacije podvedene pod širi kontekst postsocijalističkih nostalgija koje nastaju i razvijaju se na prostorima bivše SFRJ. Autor se u ovoj studiji uspešno bavi problemom (neo)nostalgičnih narativa koji upućuju na revitalizaciju, bolje rečeno na reanimaciju i proizvodnju praksi, verovanja i ideala vezanih za lik i delo "najpopularnijeg Jugoslovena" – Josipa Broza Tita. Već na samom početku naglasila sam da naslov, koji u jednoj reči spaja nadimak harizmatičnog vođe i pojam nostalgije, koji u najširem tumačenju predstavlja "čežnju i žal za gubitkom prošlosti", ima za cilj da provocira, pogotovo kada znamo da se ovo istraživanje sprovedeno u bivšim jugoslovenskim republikama upravo interpretira na prostoru u kome te nostalgije egzistiraju.

Naime, od svoje smrti pa sve do danas Josip Broz predstavlja intrigantnu istorijsku ličnost i predmet je širokog spektra spekulativne literature koja se